

ВСТУП

Релігієзнавство - порівняно молода і водночас одна з найдавніших галузей гуманітарної науки. Молода тому, що її складові почали конституюватися в систему знання лише в XVIII-XIX ст. Найдавніша, бо окремі знання про релігію (переважно у богословській формі) виникають уже в стародавніх країнах - Китаї, Індії, Греції. Втім, як зауважує відомий західний дослідник релігії Уроул Кінг, ще й досі немає спільної точки зору щодо того, чим є релігієзнавство або що слід так називати.

Сучасні релігієзнавці мають різні думки з приводу об'єкту свого дослідження. Відмінність в поглядах дослідників релігії виявляється не лише в предметному плані, а й у методах творчого пошуку. Якщо західні релігієзнавці до певної міри слідують за академічними (світськими) традиціями, то дослідники східних країн у своїх розвідках щодо релігійного феномена так і не вийшли за межі його теологічного окреслення. Невизначеність щодо сутності та структури релігієзнавства, зумовлена насамперед тим, що дослідники переслідують різну мету та послуговуються при цьому різними методологічними засадами.

В тоталітарні комуністичні часи релігієзнавству, як специфічній сфері гуманітарного знання, в СРСР взагалі було відмовлено в праві на самостійне існування. Воно включалося в контекст так званого наукового атеїзму і розглядалося як невід'ємний складовий елемент останнього. Його існування мислилося лише в цій системі. При цьому спотворювалася сама природа релігієзнавства. Поділяючи науковий атеїзм на два аспекти - позитивний і критичний, деякі дослідники вважали, що релігієзнавство є сукупністю різних видів наукової критики релігії. Так, М.Горбачов виділяв три види критики - філософський, природничонауковий та історичний. В.Танчер доповнив їх соціально-класовим, логічним, естетичним і морально-етичним, а Г.Габинський - етнографічним, лінгвістичним, соціологічним, конкретно-соціальним і психологічним видами критики.¹ Покликанням цих видів критики було показати безпідставність концептів релігії та викрити її негативну роль в історії. Прихильники таких поглядів вдавалися часто до тенденційного підбору фактів, цитат, історичних епізодів, діючих осіб з церковної історії тощо. Релігієзнавство виступало вже не як знання про релігію, а як її критика, що спотворювало сутність релігієзнавчого пізнання, орієнтувало не на дослідження релігійного феномена в усій багатоманітності форм його існування і складної історії, а на пошуки (в основному - тенденційні) спростовувань релігійного світобачення, на зведення до абсурду будь-яких форм релігійного світовідношення.

¹ Горбачев Н.А. К вопросу о предмете теории научного атеизма // Вопр. науч. атеизма. - М., 1996. - С. 78-82; Танчер В.К. Основы наук. атеизма. - К., 1976. - С.4; Габинский Г.А. Актуальные вопросы истории атеизма // Вопр. философии. - 1980. - № 6. - С. 172-175.

Саме такі установки, власне, й спричинили відсутність у релігієзнавстві власного предмета дослідження. Воно не виробило специфічних методів пізнання релігійного феномену, своєї категоріально-понятійної системи, а користувалося тим, що давали йому інші науки. При цьому релігієзнавство вбирало у свої теоретичні побудови лише ті наукові концепції та висновки, конкретні приклади й описи, котрі в той чи інший спосіб мали антирелігійну зорієнтованість, точніше, давали можливість шляхом довільних тлумачень і комбінацій “спростовувати” релігійні положення й ідеї. Саме тут слід шукати основу думки, згідно з якою релігієзнавство не має свого власного предмета дослідження, а є сукупністю знань про релігію з різних галузей наук, в певний спосіб синтезованих ним. В такому витлумаченні релігієзнавство виступало як опосередкований запереченням релігії атеїзм.

Основним завданням тих, хто працював у сфері наукового атеїзму, був пошук і відповідна інтерпретація знань про релігію, що давали різні науки. Через чіткі ідеологічні установки того часу запозичені знання вже були антирелігійно зорієнтовані, тому давали спотворені дані.

Однак не всі дослідники радянської доби зводили релігієзнавство лише до заперечення релігії. Так, О.Онищенко зазначав, що “релігієзнавство не лише заперечує релігію, а й описує її, з’ясовує її природу, сутність, походження, закономірності еволюції, сучасний стан, розкриває тенденції зміни”.² Болгарський вчений Н.Мизов зауважив, що релігієзнавство “інтерпретує релігійний феномен”.³

Включаючи сукупність знань про релігію як об’єктивно існуючий соціально-історичний феномен до позитивного змісту наукового атеїзму, дослідники відтак ставили перед релігієзнавцями завдання підпорядковувати знання розв’язанню теоретичних і практичних орієнтацій “наукового атеїзму” та довести неспроможність й недосконалість релігійних вірувань і в такий спосіб подолати релігійні забобони.

Не можна абсолютно відкидати доробки релігієзнавців тоталітарного періоду щодо пізнання релігійного феномена. Вони, безумовно, були. Проте заідеологізований підхід до релігії спричинив те, що навіть такі внутрішні її характеристики як специфіка структури, віра в надприродне, уособлювальний зміст її образів, догматичні, канонічні й обрядові особливості різних віровизнань не розглядалися як предметна сфера окремої, релігієзнавчої науки.

Виходячи з того, що “покликанням” наукового атеїзму було передусім не вивчення релігії, а її подолання, дослідники прагнули підпорядковувати й знання про релігію цій меті. Саме тому й робився явно тенденційний висновок: оскільки виявлені внутрішні характеристики релігії не існують поза тим загальним й

² Онищенко А.С. Актуальные вопросы атеистической пропаганды. – К., 1984. – С.21.

³ Мизов Н. Религиознание: система и сущность. – София, 1977. – С. 32.

найбільш істотним, що робить релігію неправдивим світоглядом, визначає її історичну долю і, зрештою, проявляється в її відносно самостійних внутрішніх характеристиках, то правильно зрозуміти їх можна лише в контексті цілісної теорії наукового атеїзму, де методологічна серцевина наче обростає релігієзнавчою проблематикою. Саме в такий спосіб, мовляв, ця проблематика набирає світоглядно-філософського, атеїстичного “звучання”, входить до поняття предмета наукового атеїзму й існує як його специфічний аспект, а не як окрема галузь знання про релігію.⁴

Отже, ідеологічні установки, що базувалися на методології ленінського опійного підходу до релігії, перешкоджали самостійному розвитку релігієзнавчих досліджень. Визначена мета – подолання релігії – збіднювала їх предметну сферу, а то й орієнтувала на користування тим, що давали для реалізації цього завдання довільно та тенденційно підібрані висновки й факти з різних наук. Саме такий метод релігієзнавчих досліджень, що доповнювався обов’язковим коментуванням окремих висловлювань з творів класиків марксизму-ленінізму чи партійних документів, спричинив постановку питання про те, а чи може взагалі існувати загальна теорія релігії поза тими конкретними її дослідженнями, що традиційно провадяться в історії, філософії, етнографії, етнології, психології, археології тощо? Чи може вона і в який спосіб синтезувати різноманітні результати конкретно-релігієзнавчих досліджень і чи їх достатньо для пізнання релігійного феномену? За нинішніх умов відтак постало і питання, а чи можлива взагалі єдина академічна наука про релігію, яка мала б свою єдину методологію, специфічні методи дослідження цього духовного феномена, сформовану систему категорій і понять?

При цьому постає ще ряд питань, над якими нам доводиться працювати нині, а саме:

– Яка природа релігієзнавчих пошуків - чи то є різновид раціонального пізнання, а чи “одкровенне” пізнання буття, інтуїтивне осягнення трансцендентного?

– Якими мають бути об’єктивні умови розуміння релігійних феноменів: чи повинен мати дослідник власний релігійний досвід?

– Якщо релігієзнавство є самостійною галуззю наукового пізнання, то які закони має його предметна сфера?

– Чи має релігієзнавство свої специфічні методи наукового пошуку, чи повинно послуговуватися виключно методами інших наук?

– Чи є релігієзнавство філософською наукою і чим є для нього філософія релігії - його складовою чи загальною теорією релігії, що не охоплює всю сферу релігійного комплексу та стоїть осторонь релігієзнавства?

– В чому полягає лінія розмежування між релігієзнавством й іншими

⁴ Основи наук. атеїзму. – К., 1973. – С. 15.

гуманітарними науками, що в контекст своїх досліджень включають також релігію і з яких релігієзнавці дістають для себе певний емпіричний матеріал?

Конституювання релігієзнавства як окремої сфери наукового знання поставило також питання про з'ясування принципів релігієзнавчих досліджень, розробку його категоріально-понятійного апарату. Адже навіть сучасне західне релігієзнавство піддається різноманітній критиці саме за те, що воно не визначилося щодо категоріально-понятійного апарату, не має однозначного розуміння сутності релігії.

Не всі з поставлених тут проблем знайшли висвітлення в нашому підручнику. Над деякими з них ще працює релігієзнавча наука,⁵ інші питання потребують подальшого наукового дослідження, хоч тут їм і присвячено окремі теми чи підтеми. Автори загалом були однозначними у вирішенні поставлених завдань, хоч їх світоглядні уподобання дещо позначилися на характері витлумачення ними релігійних проблем.

Пропоноване видання докорінно відрізняється за змістом і структурою від навчальних посібників із релігієзнавства, що побачили світ протягом останніх п'яти років. Структура їх, а подекуди і зміст, нагадують переважно підручники з наукового атеїзму. Вони часто обмежені з'ясуванням проблем історії релігії. В оцінках церковно-релігійних явищ, окремих конфесій автори підручників презентують або дещо видозмінені опійні підходи недалекого минулого, або заангажовані та емоційні виклади газетярів чи конфесійних видань. Натомість у змісті розділів нашого підручника викладені здобутки сучасного світового релігієзнавства.

Не легко далася декому з авторів книги зміна тих світоглядних парадигм, заідеологізованих установок, якими вони послуговували свого часу, але вона відбулася. То ж маємо перший в Україні підручник з релігієзнавства, де врахована вся його складна дисциплінарна структура. Він написаний на основі принципів об'єктивності, історизму, світоглядного та конфесійного плюралізму. Автори сповідують принцип можливості вільного функціонування будь-якого релігійного вірування, якщо воно діє в межах цивілізованих правових норм. Відтак науковці прагнули бути рівними, толерантними у ставленні до релігійних течій, не виявляли якоїсь конфесійної упередженості.

Зрозуміло, як і кожне видання, наш підручник викличе різні міркування. Ми завжди з вдячністю приймемо доброзичливу критику і слушні зауваження з тим, щоби наступне видання "Академічного релігієзнавства" зробити ще кращим.

До кожної теми додаємо список рекомендованої літератури, серед якої зустрічаються й книги антирелігійного спрямування. Їх пропонуємо прочитати не тому, що поділяємо світоглядні установки авторів. Потреба вивчення цих джерел

⁵ Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. За ред. А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996; Релігієзнавчий словник. – К., 1996.

зумовлена відсутністю в бібліотеках інших видань з теми. Тож студент повинен критично ставитися до змісту подібних видань, сприймати з них лише те, що відповідає його світоглядним уподобанням.

Підручник написаний колективом науковців Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, а також ряду вузів країни, зокрема:

Вступ	- д.філос.н. А.Колодний.
Тема I.	§§ 1-2 - д.філос.н. А.Колодний
	§ 3 - д.філос.н. Б.Лобовик
	§ 4 - к.філос.н. Р.Трачук
	§ 5 - д.філос.н. А.Колодний
Тема II.	§§ 1-4 - д.філос.н. А.Колодний
	§ 5 - к.філос.н. Р.Трачук
Тема III.	§ 1 - к.філос.н. В.Кулик
	§ 2 - д.філос.н. А.Колодний та к.філос.н. В.Кулик
	§ 3-4 - к.філос.н. В.Кулик
	§ 5 - д.філос.н. А.Колодний.
Тема IV.	§§ 1-2 - к.філос.н. О.Сарапін
	§ 3 - к.філос.н. М.Бабій
	§ 4 - к.філос.н. О.Сарапін
	§ 5 - д.філос.н. Б.Лобовик
	§ 6 - к.філос.н. Л.Филипович
	§ 7 - к.філос.н. І.Богачевська
Тема V.	§§ 1-2 - д.філос.н. Б.Лобовик
	§ 3 - д.філос.н. А.Черній
	§ 4 - д.філос.н. Б.Лобовик
Тема VI.	§ 1 - д.філос.н. Б.Лобовик
	§ 2 - д.філос.н. А.Черній
	§ 3 - д.філос.н. М.Закович та д.філос.н. А.Колодний
	§§ 4-5 - д.філос.н. М.Закович
Тема VII.	§§ 1-4 - к.філос.н. О.Сарапін
	§ 5 - д.філос.н. Б.Лобовик
Тема VIII.	§§ 1-4 - к.філос.н. О.Сарапін
	§ 5 - д.філос.н. М.Закович та к.філос.н. О.Саган
Тема IX.	§§ 1-3 - Л.Чупрій
Тема X.	§ 1-3 - д.філос.н. А.Колодний
	§ 4 - к.філос.н. П.Павленко

	§ 5	- д.філос.н. А.Колодний
Тема XI.	§§ 1-5	- д.філос.н. Б.Лобовик
Тема XII.	§§ 1-3	- к.філос.н. Л.Филипович
	§ 4	- к.філос.н. Л.Филипович, І.Козловський, к.філос.н. Н.Чухим, к.іст.н. В.Яремчук
	§ 5	- О.Найман
Тема XIII.	§ 1	- д.філос.н. А.Колодний
	§ 2	- І.Козловський
	§ 3	- д.філос.н. П.Яроцький
	§ 4	- д.філос.н. В.Лубський
Тема XIV.	§§ 1-4	- к.філос.н. С.Головащенко
Тема XV.	§§ 1-6	- д.філос.н. П.Саух
Тема XVI.	§ 1	- к.філос.н. О.Бучма
	§ 2	- к.філос.н. Г.Лозко
	§§ 3-6	- д.філос.н. П.Яроцький
	§ 7	- к.філос.н. В.Єленський
Тема XVII.	§§ 1-3	- к.філос.н. В.Єленський
	§ 4	- Л.Чупрій
	§ 5	- Д.Кірюхін
Тема XVIII.	§§ 1-4	- к.мед.н. О.Карагодіна
Тема XIX.	§ 1	- к.філос.н. О.Бучма
	§ 2	- д.філос.н. А.Колодний та к.філос.н. О.Бучма
	§ 3-4	- к.філос.н. О.Бучма
	§ 5	- Л.Чупрій
	§ 6-7	- к.філос.н. П.Павленко
Тема XX.	§§ 1-4	- к.філос.н. О.Бабій
	§§ 5-6	- к.філос.н. І.Лисий
Тема XXI.	§§ 1-5	- к.філос.н. О.Саган
	§ 6	- к.філос.н. В.Климов та к.філос.н. О.Саган
Тема XXII.	§§ 1-5	- к.філос.н. Л.Филипович
Тема XXIII.	§§ 1-4	- к.філос.н. В.Щедрін
	§ 5	- к.філос.н. С.Свистунов
Тема XXIV.	§§ 1-4	- к.філос.н. М.Бабій
	§ 5	- д.філос.н. В.Бондаренко
Тема XXV.	§§ 1-2	- к.філос.н. Л.Филипович
	§ 3	- д.філос.н. А. Колодний
Тема XXVI.	§§ 1-4	- д.філос.н. П.Яроцький
	§ 5	- д.філос.н. А.Колодний

Тема XXVII.	§§ 1-2	- д.філос.н. П.Яроцький
	§§ 3-4	- д.філос.н. І.Мозговий
	§ 5	- д.філос.н. П.Яроцький та В.Медвідь
	§ 6	- д.філос.н. П.Яроцький
	§ 7	- д.філос.н. А. Колодний
Тема XXVIII.	§§1-3	- к.філос.н. Л.Филипович
Тема XXIX.	§§ 1-3	- д.філос.н. А.Черній
	§ 4	- к.філос.н. А.Щедрін
Тема XXX.	§ 1	- к.філос.н. В.Єленський
	§ 2	- д.філос.н. А.Колодний та к.філос.н. С.Здіорук
	§ 3	- к.філос.н. В.Єленський
	§ 4	- О.Литвиненко
	§ 5	- д.філос.н. М.Закович та д.філос.н. А.Колодний
	§6	- к.філос.н. М.Бабій.